

vodilnimi ruskimi znanstveniki, umetniki in humanisti (A. A. Fet, I. S. Aksakov, D. P. Botkin, G. A. Račinskij, N. I. Romanov, F. E. Korš, Z. N. Gippius, V. V. Kandinski, E. N. Eleonskij idr.) in so bili tako člani osrednje inteligence v takratni ruski družbi.

Različnih znanstvenih objav Haruzinov je več kot 300: učbeniki za fakultete, monografije, analitični članki, popotni zapisi, znanstveni programi za različne etnografske problematike, zgodovinsko-politične objave, kritični zapisi in recenzije, pa tudi spomini in dnevniki. Zanimale so jih socialno-ekonomske in pravne posebnosti različnih ruskih območjih, razvoj in transformacija bivanja skozi stoletja – od daljne preteklosti do konca 19. stoletja. Osrednja točka njihovega interesa so bili predvsem kompleksni pojavi v razvoju prvotnih družbenih odnosov pri različnih ljudstvih sveta. Njihove raziskave so bile ena glavnih smernic za zahodnoevropsko, ameriško in rusko etnologijo v času njenega nastanka in znanstvenega oblikovanja ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. Vsi so raziskovali etnično zgodovino prebivalcev Rusije, predvsem severnoruskih regij: verske posebnosti, značilnosti bivanja, šeg in navad, nravi, verovanj itn.

Avtorica je na osnovi arhivske dokumentacije in dnevnikov skušala podati kar najpopolnejšo raziskavo življenja in znanstvene dejavnosti Haruzinov ter osvetlila to obdobje znanstvene dejavnosti tako, da bi popravila dosedanje nepravilnosti; pokazala je na individualnost v določenih izbranih temah v znanstvenih delih Haruzinov, razkrila cilje, metode in prijeme njihovih znanstvenih izsledkov v kontekstu raziskovalnih smeri, smernic in šol 19. in prve tretjine 20. stoletja; pokazala je zasluge in znanstvene dosežke Haruzinov, opredelila novosti in aktualnosti v njihovih delih za nadaljnji razvoj etnografske vede 20. in 21. stoletja.

M. M. Kerimova posebej poudari željo, da bi bila ta knjiga sprejeta v zgodovino ruske etnologije, saj prinaša nove izsledke in pomembne podatke, ki so neogibni tako pri obravnavi zgodovine razvoja etnologije kot pri obravnavi posamičnih tematskih polj, ki jih najdemo že v delih Haruzinov.

Saša Babič

My a tí drubí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít.

Ur. Gabriela Kiliánová, Eva Kowalská in Eva Krekovičová. – Bratislava: Veda, 2009. – 722 str.

Obsežna monografija »Mi in drugi v sodobni družbi«, s podnaslovom »Oblikovanje in transformacije kolektivnih identitet«, je izšla že pred dobrimi tremi leti, vendar opozorilo nanjo z nekoliko zapoznelim odmevom vrednosti izdaje ničesar ne odvzame, saj gre za temeljno sodobno in zagotovo visoko referenčno delo slovaške humanistike in družboslovja. Je delo večdisciplinarne skupine 22 avtoric in avtorjev, ki so bili od konca leta 2002 pri Centru odličnosti Slovaške akademije znanosti vključeni v štiriletni raziskovalni projekt »Kolektivne identitete v sodobnih družbah. Območje Srednje Evrope. Procesi oblikovanja, reprodukcije in transformacije kolektivnih kategorij in identitet«. Sodelovalo je 27 raziskovalk in raziskovalcev iz akademjskih inštitutov različnih profilov (etnologija, filozofija, germanistika, zgodovinsko-pisje, orientalske študije, politologija, religiologija, sociologija in socialna psihologija); projekt je vodila etnologinja Eva Krekovičová.

Skupina se je spoprijela z aktualno in zahtevno problematiko, za katero so značilna zapletena razmerja, preplatenost političnih, etničnih, nacionalnih, jezikovnih in kulturnih mej, vezi med

preteklostjo in sedanostjo. Poleg nevarnosti pasti posplošitev v teoriji in študijah kolektivnih identitet je bil poseben izziv usklajevanje med raziskovalci različnih disciplinarnih orientacij: udeležene vede so se namreč dotlej kolektivnim identitetam posvečale različno intenzivno, z različno zgodovinsko globino in različnimi teoretskimi in metodološkimi koncepti in orodji. Poiskati v dialogu problemska izhodišča in skupni teoretsko-metodološki aparat, je bila ena prvih nalog večstopenjsko načrtovanega projekta. Za problematiko sodobnih kulturnih identitet je bila opravljena kvantitativna sociološka anketa (z vzorcem 1131 anketirancev). Izdana je bila tudi monografija »Naši slovaški miti« (*Mýti naše slovenské*, ur. E. Krekovič, E. Mannová in E. Krekovičová, 2005). Skupina se je kmalu odločila, da bo problematiko razložila na dve ravni (kolektivne identitete na lokalni (mikro) in državni (makro) ravni) ter pripravila dve sintezi. Ena od njih je ta, druga pa leta 2006 izdana monografija »Svet mnogih 'nas in drugih'. Kolektivne identitete v sodobni Slovaški« (V. Krivý in O. Danglová, *Svet mnohých 'my a oni«. Kolektivne identity na súčasnom Slovensku*). Končni izkupiček projekta je 14 knjig (od teh po ena objavljena v Nemčiji in na Češkem) in vrsta razprav.

Knjiga ima poleg Predgovora in Uvoda šest osrednjih poglavij: I. Identiteta in spol, II. Identiteta in jezik, III. Identiteta in religioznost, IV. Identiteta in narod, V. Identiteta in manjšina, VI. Identiteta in konflikt. Sledijo Sklep, Viri in literatura, obsežen povzetek v angleškem jeziku, Imenski geselnik, Stvarni geselnik, podatki o avtoricah in avtorjih.

Zaradi obsežnosti dela so v nadaljevanju predstavljena konceptualno-metodološka izhodišča in nekaj spoznanj iz posamičnih poglavij.

Knjiga se postavlja v družbo raziskav identitete, kakor so se v humanistiki in družboslovju razcvetale od 60., zlasti pa od 80. let prejšnjega stoletja, ko je identiteta postala »plodno polje«, na katero je bilo mogoče s primerno rekonceptualizacijo presaditi »tradicionalne« družbene in kulturne teme. Poseben zagon so raziskavam identitete dale kulturne študije iz anglo-ameriškega okolja, pod njihovim vplivom so si tudi posamične družboslovne in humanistične vede postavile nova vprašanja v zvezi s preučevanjem identitete in njenim razmerjem s kulturo. Tematizirana so bila na način »razlike«, tj. pozornosti na različnost identitet, poudarjeno tudi v razmerju z močjo (npr. pri študiju etničnih, spolnih, marginalnih idr. identitet), v ospredju so prišla vprašanja o tradicionalnih in sodobnih identitetah, krizi identitet v postmodernem in globaliziranem svetu, konstrukciji in reprezentaciji identitet, identitetnih simbolih.

Na Slovaškem so se tako usmerjene raziskave začele razvijati po letu 1989: pomembno gibalno zanje ni bilo le akademsko, temveč tudi dejstvo, da je Slovaška doživljala korenite družbene, ekonomske, politične in kulturne spremembe, ki so se zrcalile v individualnih in skupinskih identifikacijah. Že pred tem sta bili v ospredju zanimanja slovaških raziskovalcev predvsem nacionalna in etnična identiteta, manj pa npr. verska, spolna in druge. V novem kontekstu je prišlo do metodološke cepitve na privržence esencialističnih (primordialističnih) in konstruktivističnih (instrumentalističnih) razumevanj in interpretacij. Slednje so postale vplivnejše po letu 1990, ko so prispevale k preusmeritvi k novim raziskovalnim temam, ko sta tudi slovaško družboslovje in humanistika opazneje stopili v mednarodni znanstveni dialog in se začeli povezovati v interdisciplinarnih raziskavah. Nove teme so bile – npr. raziskave pripovedi o nacijah in etničnih skupinah, kolektivni rituali in ravnanje, simbolno prilaščanje javnih prostorov, kraji spomina, kolektivni miti in simboli – raziskane na območju Slovaške kot zgodovinsko in socialno heterogenem območju.

Uvodoma so izčrpno in v mednarodnem primerjalnem okviru postavljeni glavni koncepti (kolektivna identiteta, skupina, spomin) in raziskovalna vprašanja. Osrednji koncept – *kolektivna identiteta* – je bil definiran kot praktična in analitična kategorija. »Praktični« pomen je postal vsesplošen v vsakdanjem sporazumevanju: identiteta je dojeta kot naraven, trajen in nem fenomen. Je podlaga za politike, elito in druge akterje, ko »ustvarjajo« skupine ali skupne projekte in cilje njihovih pripadnic in pripadnikov. Raba je v takšnih primerih blizu esencialističnemu razumevanju. Nasprotno pa se kolektivna identiteta kot analitična kategorija, kakor je uporabljena v tem delu, odmika v smeri h konstruktivističnemu, procesnemu in kontekstualnemu razumevanju. V tem pomenu gre na eni strani za »enakost« in/ali podobnost družbenih akterjev, na drugi pa za drugačnost, »različnost« v primerjavi z drugimi skupinami. Večina opredelitev identitete je torej diferencialna: temelji na skupnem čustvu »nas« (samopripisovanje, samoopredelitev), ta nas loči od »drugih« z drugačnimi značilnostmi (pripisane identitete). Ob kritiki esencializma je pomembno, da samoobčutje in samoopredelitev temeljita tako na realnih kakor zamišljenih značilnostih in izkušnjah pripadnikov skupine.

Kolektivna identiteta je tesno povezan s konceptom socialne identitete, tj. identiteta posameznika, pripisana ali pridobljena na podlagi socialnih kategorij (starost, etničnost, spol, družbeni razred, poklic, vera, nacionalnost, lokalna, družinska, sorodstvena pripadnost) in razvrstitev v družbene skupine. Študij socialne identitete je osredinjen na pripadnost posameznika majhnim in velikim družbenim skupinam (razloček med »majhnimi« in »velikimi« ne temelji toliko na velikosti skupine kolikor na načinu, modelu komunikacije: neposrednem in posrednem) ter samodoživljanju takšne pripadnosti. Zato je tudi pogosto prekrivanje med kolektivno in socialno identiteto. V knjigi gre vendarle za pozornost kolektivni identiteti kot skupnemu čustvu pripadnosti, ki eno skupino ločuje od druge, prvenstveni pozornosti skupini, ne da bi povsem spregledali posameznice/posameznike kot akterke/akterje v skupini.

Ustvarjanje, oblikovanje kolektivnih identitet je obravnavano kot proces ustvarjanja zamisli o skupini in identifikaciji z njo, kot ustvarjanje, poustvarjanje in transformacije takšnih zamisli in pripadnosti, predvsem večjim skupinam – narodu, etnični manjšini, veri itn. Kolektivne identitete so na eni strani definirane kot »produkt« teh procesov, hkrati pa raziskovane kot reprezentacije (zamisli) identitet, na katere se ljudje (politiki, pripadniki družbenih gibanj) sklicujejo kot na »realne« entitete, ki jih preoblikujejo, jim pritrjujejo ali jih spreminjajo. Dolžna pozornost mora biti zato namenjena tvornosti v procesu spreminjanja, ki je pogosto neposredni odziv na korenite politične, ekonomske, nazorske in druge spremembe, pogosto konfliktno. Zato je spreminjanje razmerij moči izjemno prizorišče za študij identitet. V ekstremnih razmerah morajo npr. akterji eksplicitno izraziti svojo pripadnost in privrženost ciljem skupine, uporabljati izbrane kulturne reprezentacije, uporabljati ali zlorabljati simbolni jezik in kolektivne pripovedi. Študij konfliktov bistveno prispeva k pojasnjevanju mehanizmov kolektivnih identifikacij; z aktivnostmi in strategijami akterjev v konkretnih zgodovinskih in družbenih procesih kaže na ujemanja in razpoke v skupnih reprezentacijah.

Skupina se je konceptualno oprla na razprave o identiteti, kakor so predstavljene v knjigi »Etničnost brez skupin« (R. Brubaker, *Ethnicity without Groups*, 2004). S predstavljenimi raznorodnimi rabami in pomeni koncepta so se raziskovalci spoprijeli na dva načina: skupina zaradi zadreg termina kolektivna identiteta ni opustila, je pa zato v vsakem poglavju njen pomen analitično razgrnjen.

S konceptom identitete je najtesneje povezano razumevanje *skupine* ali družbene skupine, tj. uvrstitve ljudi, ki se kot člani zavedajo pripadnosti skupini kot opisljivi enoti. Središče raziskovalnega interesa so bile velike skupine (etnične, nacionalne, verske, jezikovne), izpeljane iz osnovnih socialnih kategorij (starost, etničnost, spol, družbeni razred, poklic, vera, nacionalnost, lokalna, družinska, sorodstvena pripadnost). Člani teh skupin se prepoznavajo, sporazumevajo drug z drugim, so skupinsko solidarni in imajo čut skupne pripadnosti. Identifikacija s skupino lahko pripelje k identiteti skupine, ki temelji na Barthovem modelu upoštevanja ločnic in razmejevanj, njihovem procesnem in kontekstualnem značaju. Ta ureja tudi družbeno organizacijo kulturnih razlik. Raziskovalce je zanimalo ne le, *ali* in *kako* skupine ustvarjajo meje na podlagi kulturnih manifestacij, temveč predvsem *kdaž* in *v kakšnih okoliščinah* pride do potrebe po postavljanju ločnic. Ob tem je bilo treba premisliti tudi samoumevno razumevanje skupine kot navzven zamejene, razločene in navznoter homogene enote. Alternativno so našli v raziskavi »skupnega«, tj. kolektivnega samorazumevanja, identifikacije s skupino, z obravnavo dogodkov, zamisli in reprezentacij, v katerih se je oblikovala, izražala in poustvarjala zavest o skupini. Raziskovalci so najprej pojasnili njihove sestavne elemente in bili pozorni na tiste akterje, ki so prispevali k uveljavitvi zamisli, ki so postale kolektivne. Proces identifikacije je večplasten fenomen: vsebuje zamisli in dejanja več akterjev, njihova različna razumevanja, sožitje različnih reprezentacij, različne strategije članov, različne poglede na skupino kot enoto, različne cilje, namene; vse to skupine navznoter dela heterogene.

Pomemben vidik raziskave je bil poudariti razloček med skupinami in kategorijami, socialno kategorizacijo in kolektivno identifikacijo, pri čemer ne zadošča, da je izhodišče raziskave skupina, ampak je treba upoštevati kategorije, postopke, pogajanja, identifikacije, jezike, zgodbe, institucije, organizacije, mreže in dogodke, ki so pomembni za zgodovinske, etnološke, sociološke in druge empirične raziskave.

Skupine v stiku oblikujejo svoje zamisli o obstoju skupine v času z zamislili o njeni preteklosti, o ohranjanju znanja, njegovem posredovanju; v zvezi s tem je pomemben koncept *kolektivni spomin*, s katerim je M. Halbwachs (*La mémoire collective*, 1950) želel poudariti socialno naravo spominjanja in pomen skupnih spominov za skupino. Spomin, s prilastkoma kolektivni ali socialni, je postal pomembna raziskovalna tema od 80. let prejšnjega stoletja. Halbwachs je usmeril pozornost na socialne okvire spominjanja, tj. na konkretne socialne, politične in druge okoliščine, v katerih se oblikujejo, spreminjajo in izginjajo vsebine spomina. Pozabo je povezal z umanjkanjem izvirnih socialnih okvirov, ki so ustvarjali razmere za določene spominske vsebine. J. Assmann (*Das kulturelle Gedächtnis*, 2005) je koncepta spomin in spominjanje neposredno povezal z identiteto in kulturo oz. kulturno kontinuiteto ter problematiko uokviril v koncept *kulturni spomin* kot zunanjo razsežnost človeškega spomina, ki ni toliko povezan s psihološkimi dejavniki, temveč bolj s kulturnimi in družbenimi okoliščinami. Kulturni spomin je tako prostor, v katerem se prenašajo pomeni stvari, dejanj in komunikacije. Je krovni termin, ki zaobseže procese ustvarjanja tradicije, sklicevanje na preteklost, ustvarjanje identitete ali samoopredelitve skupine v spremenljivih zgodovinskih razmerah. Pomemben je še njegov razloček med komunikativnim in kulturnim spominom: prvi govori o bližnji preteklosti največ treh, štirih generacij (pribl. 80 let), ko teh generacij ni več, se ta »živi« spomin zgubi (t. i. biografsko spominjanje); drugo je »eruditsko spominjanje«, usmerjeno k izvirom skupine in trdnim točkam preteklosti. V tem primeru gre bolj za simbolično reprezentacijo preteklosti, s podobami, miti in simboli, ki utrjujejo identiteto skupine.

V tej knjigi je kolektivni spomin v rabi v dveh povezanih pomenih: vsebina spomina in proces spominjanja. Glede vsebine so bili raziskovalci pozorni na nize informacij o preteklosti: vsebine, ki jih imajo pripadniki skupine za skupne. Skupne reprezentacije se opirajo na materialne in nematerialne sestavine. Avtorje je zanimalo, ali vsebina temelji na »realni« ali »iznajdeni« tradiciji, in na katere osebnosti, kraje, dogodke, vrednote, dejavnosti itn. so vezane kolektivne reprezentacije. Vodilo jih je prepričanje, da spominske reprezentacije niso stalne, temveč se v procesu spominjanja in pozabljanja spreminjajo, na novo vznikajo in zginjajo. Ko gre za spomin kot proces, so v središču spominjanje, pozabljanje in mediji, v katerih se dogajata (verbalni, neverbalni, slikovni, simbolični izrazi in prakse v različnih kombinacijah – npr. spominski dogodki, javne predstavitve elit, objave, simboli, podobe ipd.). Spominjanje ni zgolj pridobitev informacij iz spomina; je selektivno zaradi okoliščinah, v kateri se dogaja. Za konkretne vsebine kolektivnega spomina avtorji uporabljajo tudi izraz *historični spomin* (niz informacij o skupni zgodovini skupine), ki pa ni sistematična interpretacija preteklih dogodkov, temveč bolj izbrana in namenska razlaga preteklosti, manj ali bolj oddaljenih dogodkov, povezanih s skupino. *Nacionalni spomin* se analogno uporablja, ko gre za veliko skupino – nacijo.

Osrednje teme raziskave kolektivnih identitete so vezane na spol, jezik, vero, nacijo, manjšine in konflikt; slednji preči vse.

Spol avtorji razumejo kot zgodovinsko, družbeno in kulturno ustvarjeno, spremenljivo kategorijo, ki se vedno sreča z drugimi socialnimi kategorizacijami. Poglavje o tem je pionirsko zlasti iz vidika historičnega uvida in interdisciplinarne obravnave. Navidez naravna in nevprašljiva kategorija, s katero se človek rodi, je podvržena spreminjanju ne le v daljših časovnih obdobjih, temveč tudi v teku posameznikovega življenja. Po drugi strani pa sta oba spola v isti plasti družbene hierarhije deležna enakih okoliščin. Glavna historična spoznanja kažejo, da je bila v preteklosti socialna pripadnost pomembnejša od spola. Raziskava ni potrdila, da bi bilo pravo a priori diskriminatorno do žensk, kar ne pomeni, da je mogoče govoriti o enakosti, saj je bila ženska praviloma ekonomsko odvisna od moškega: zakonski stan naj bi ji zagotavljal ekonomsko zaščito in moški so bili odgovorni za preživetje družine. Družbeno-ekonomske spremembe so prinesle nove poglede na vlogo žensk v družini v razsvetljenem diskurzu: izobraževanje žensk pa je, paradoksnostno, »udomačilo« ženske s strogo postavljenimi vlogami v družino kot model družbe in nacije. Nacionalna gibanja so ženske počasi pripustila tudi v javni prostor. V njem se je spolna identiteta preplastila z drugimi – razrednimi, verskimi, regionalnimi, etničnimi idr. Skoz 20. stoletje in vse do danes se kaže, da je za socialno identiteto najpomembnejša pripadnost družbenemu razredu ali plasti.

Jezik navadno velja za pomemben in pogosto celo zelo pomemben del etnične, tudi lokalne, regionalne ali nacionalne identitete/identifikacije. V knjigi je v ospredju predvsem razmerje med jezikom in etnično pripadnostjo v širokem zgodovinskem okviru, od oblikovanja starega slovanskega jezika in prihoda Cirila in Metoda na Veliko Moravsko v 9. stoletju do danes. Obravnavala sta ga jezikoslovec in orientalist, ki je prispeval dragocene vzporednice o identiteti in jeziku v Evropi primerjalno z razmerami pri zunajevropskih in skupinah brez pisave, z upoštevanjem jezikovne standardizacije, dvojezičnosti in dvojne etničnosti, večjezičnosti in večetničnosti, razmerij med jezikom večine in manjšin.

Interdisciplinarno (historiografija, religiozologija, etnologija) je zasnovano tudi poglavje o *religioznosti*. Gre za poskus analize kolektivnih verskih identitet od zgodnje moderne dobe (protestantizem in protireformacija na Slovaškem in v stari Madžarski), prek moderne dobe

do današnjih postmodernih verskih identitet. Zmotno je pričakovanje, da bo nekakšna globalna kultura homogenizirala kulturne razlike in raznovrstnost, kakor je bilo zmotno, da bo marksistična ideologija izbrisala razredne, etnične, nacionalne razlike. Podobno velja za verske sisteme in prakse: v novih razmerah številnih ogroženosti cvetijo nova verska gibanja in skupine, prenavljajo se že utrjene verske institucije. Kljub temu je v dolgem časovnem loku očitno, da so identitete, zgrajene primarno na verskem in etničnem načelu, predhodnice identitet, utemeljenih na družbeno-kulturnem načelu.

Poglavje *o identiteti in narodu* (avtorji so zgodovinarji, filozof, etnologinja in politolog) podrobno obravnava značilnosti v evropskem, srednjeevropskem in slovaškem okviru, nacionalno identiteto povezuje z nacionalnimi procesi v Evropi, pri čemer je srednja Evropa izjemen laboratorij. V 19. stoletju so za ta proces pomembne slovaške elite – ne le izobraženi »nacionalisti«, temveč oblikovalci in zagovorniki mnenj v razmerju z nemškimi in madžarskimi nazorskimi tokovi. Uporabljeni so bili prezrti viri, ki kažejo na zanimivo raznovrstnost mnenj o nacionalnosti in nacionalni državi predvsem v ogrskem delu habsburške monarhije. Novost je analiza konstrukcije nacionalnih identitet v razmerju s spremembami v politični kulturi 19. stoletja in sprememb kolektivnih identitet v 20. stoletje. Poglavje se sklene z razpravo o simboličnih oblikah nacionalne identifikacije z ustvarjanjem nacionalne pripovedi, ki mora biti naseljena z, locirana v in oplešana z »zlato dobo«. Tako so postopoma nastajale predstave, topografski in metaforični kraji spomina, ki so nacijo institucionalizirali kot »naravno entiteto«.

V narodnih gibanjih je imel jezik osrednjo vlogo, ob njem pa še drugi »simbolični viri«, ki so ustvarjali sisteme reprezentacij tako, da je bil narod dojet kot »kolektivno bitje«, z lastno zgodovino in sklenjenim teritorijem. V vsakem narodnem gibanju so simboli tudi narodni junaki. Pogled v slovaški narodni panteon pokaže, da ni bil neproblematičen in je imel oz. ima močan religiozni podton: namreč, nobena zgodovinska osebnost oz. narodni junak (Svätopluk, Ciril in Metod, Matúš Čák, Jánošík, Ľudovít Štúr, deloma tudi Jozef Miloslav Hurban) ni imel povezovalne moči narodnega simbola. Njihova odmevnost kot posrednikov nacionalizacije je bila med množicami omejena. Pred letom 1918 na Slovaškem ni bil mogoč kak nedvoumen junak, spodleteli pa tudi poskusi, da bi ga ustvarili, kar nazorno dokumentirajo podobe narodne zgodovine v učbenikih. Le M. R. Štefánik (1880–1919) je splošno sprejet kot narodni osvoboditelj, celo narodni mučenik s svetniškimi atributi. Spomin na junake in njihove zamisli se redno krepi z rituali in komemoracijami, s čimer se vedno znova ustvarja komunikacijska vez med narodom in njegovimi junaki. »Imaginarna geografija«, ki daje orientacijo v času in prostoru, se oblikuje postopoma: s kraji, povezanimi s pripovedi o narodu, in tudi s samo opredeljitvijo meja »narodnega teritorija«. Razen posameznikov je bila v procesu narodnega/nacionalnega gibanja in sploh modernizacije izjemno pomembna tudi vloga slovaških elit, ki so dejavno udeležene tudi pri latentnih in odprtih konfliktih, političnih prevratih in oblikovanju nazorskega obzorja skupnosti.

Skupna podlaga poglavja *o identiteti in manjšinah* (avtorji so literarni zgodovinar germanist, trije zgodovinarji in etnologa) je pozornost na zapletena, zgodovinsko določena razmerja med večino in manjšinami v srednjeevropskem prostoru. Analizo razmerij v skupini, lojalnosti, drugosti in drugega usmerjata koncepta »samopodoba« in »podoba o drugih«. Manjšine so praviloma povezane z marginalizacijo, penalizacijo, stigmatizacijo ali celo preganjanjem v imenu višjih interesov za družbeno homogenizacijo. Srednja Evropa je bila vedno dom različnih

etničnih skupin. Različne oblike sožitja so soustvarjale načine, kako so skupine videle sebe in druge. Namen ni bil obravnavati vseh skupin na Slovaškem, v ospredju so Nemci, Madžari, Judje in Romi med 18. in 21. stoletjem; osvetlitev njihove manjšinskosti omogoča razumeti ustvarjanje nacionalne zavesti Slovakov v 18., 19. in tudi 20. stoletju.

Nemci so poseben primer: niso bili povezana etnična skupina, živeli so v razpršenih jezikovnih skupnostih. Na stopnjo njihove samozavesti je od zunaj vplival odnos ogrskih državnih elit in nacionalnega gibanja, pa tudi nezainteresiranost »matične države« zanje. V nasprotju s Slovaki in Madžari se na prelomu iz 18. v 19. stoletje niso oblikovali v etnično-nacionalno skupino; narodnost so razumeli kot grožnjo stabilnosti države, so pa z razsvetlenskimi domoljubnimi aktivnostmi v prvi fazi narodnih gibanj pomembno prispevali k zavrnitvi nacionalizacije teh skupin. Interes za jezik, preteklost in kulturo so negovali v tisku in književnosti. Ustvarili so pomembno nazorsko podlago za proces nacionalizacije v 19. stoletju, v katerem pa so iz akterjev sčasoma postali pasivni objekt asimilacijskih prizadevanj. Do spremembe je prišlo z radikalizacijo razmerij proti koncu prve svetovne vojne, ko so prvič jasno izrazili skupne namene: skrb za jezik in kulturo in preseganje politične odvisnosti. Vendar so bili v 30. letih pomembnejši skupni družbeni problemi kakor pa etnična vprašanja. Ob koncu 30. let so napor za homogenizacijo skupine in poseg nacistične Nemčije kakor tudi aktivnost sudetskih Nemcev pripeljali k »manjšinskemu nacionalizmu« Nemcev na Slovaškem.

Zgled Madžarov kaže na drugačen proces: po spremembi državnih mej leta 1918 je del nekdanj vladajočega madžarskega naroda postal manjšina in se je moral boriti za svoj nov status, obremenjen s konfliktom med sprejetjem pripadnosti novi državi in pričakovanju sprememb meja ali konfliktom med lojalnostjo novi državi in svoji nacionalni identiteti. Nestabilnost mej je bila dejavnik zapletenega prilagajanja madžarskega prebivalstva, oteževala pa je tudi razmerja s Češkoslovaško, vendar nova meja ni prizadela močnih čustvenih (družinskih, sorodstvenih, prijateljskih) vezi z Madžarsko niti pripadnosti madžarskemu narodu. Poleg tega madžarska oblast ni omahovala pri odločitvi, da na prvo mesto vrednostne lestvice postavi vrnitev sonarodnjakov v matično državo. Od leta 1918 je mogoče slediti pestri in zavzeti politiki madžarske manjšine na Slovaškem.

Pri Romih emancipacijski proces ni teklenosmerno, po občutju pripadnosti eni skupini. V ospredju romske zavesti je bila v primerjavi z večino pravna diskriminacija, potrjena v socialni distanci. Romi so se identificirali s podobnimi skupinami, ki so bile v zapostavljenem položaju, ali posamezniki, ki so se identificirali z diskriminirano manjšino. Proces etnične emancipacije so hromili zguba socialne varnosti in zaupanja do državne pomoči, nezmožnost, da bi izboljšali svoj socialni položaj, in trdoživo protiromsko razpoloženje večine. Verska identiteta je bila prilagoditvena strategija v smislu, da je prekrila etnično in socialno stigmatiziranost z nevtralnim verskim markerjem. Z njo se Romi na Slovaškem »postavljajo v središče« emancipacije na kulturni in etnični podlagi, pri čemer ne gre za tip emancipacije »enakosti s približevanjem« heterokulturi, temveč emancipacijo v sami skupnosti, ki poudarja in ceni različnost.

Zadnje poglavje (avtorji so etnolog in zgodovinarja) je namenjeno razglašeni ali pripisanim kolektivnim identitetam iz vidika izjemnih, navadno kriznih položajev, pretežno v 20. in 21. stoletju. *Konflikti* so različni, sprožajo jih ekonomsko-nacionalni spori, totalitarni režim in etnični spori, ter v vseh primerih ideološko-politični. Posebne pozornosti so deležne ekonomske elite in ekonomski nacionalizem v srednji Evropi, nove identitete članov Komunistične partije v

procesu utrjevanja nomenklature na Slovaškem po letu 1948, tudi identiteta in moč na primeru etničnih sporov po 1989.

Vse študije so teritorialno osredinjene na Slovaško, vendar so etnološka, zgodovinska, jezikovna, filozofska, verska, socialnopsihološka dejstva navadno ukoreninjena v širšem evropskem in kdaj pa kdaj tudi zunajevropskem kontekstu. Slovaška je večetnični in večkulturni prostor, vpet zlasti v dogajanje v srednji Evropi (versko, jezikovno, nacionalna gibanja, manjšine). V zgodovini je tod šlo za več kolonizacijskih tokov, številne spremembe meja in državnih enot. Vse to je vplivalo na čustva in pripadnost ljudi, ki so živeli oz. živijo na tem območju, zlasti ko gre za jezikovne, verske, etnične, nacionalne pripadnosti. Gre za značilnosti, ki jim ustreza izraz Med-Evropa (*Zwischen-Europa*). Sodobna sestava prebivalstva kaže na nekaj manj kakor 15 % neslovaškega prebivalstva (13 nacionalnosti; največ je Madžarov, sledijo Romi, Rusini, Ukrajinci, Nemci, zelo malo je Judov in Hrvatov).

Časovno se obravnave gibljejo med 17./18. in 21. stoletjem; podrobneje so določene v vsakem poglavju posebej, vendar je bil cilj pokazati na proces oblikovanja kolektivnih identitet vzporedno z rastjo in razvojem sodobnih družb, v katerih so kolektivne in individualne identifikacije dobile nove pomene in pomembnost. Tako se časovni okviri raziskave ujemajo s procesom modernizacije v srednji Evropi, tudi na Slovaškem, ki je bila takrat del večjih državnih enot. To je tudi čas postopnih transformacij tradicionalno utemeljenih kmečkih družb v sodobne, ki so na tem območju potekali skoraj dve stoletji. S študijem kolektivnih identitet je bilo mogoče pokazati na ambivalence v teh procesih ter posebno mešanje »tradicionalnih« in »modernih« fenomenov v konkretnih družbenih, ekonomskih in kulturnih razmerah.

Ingrid Slavec Gradišnik

Lubica Droppová in Eva Krekovičová, *Počúvajte panny, aj vy mládenci. Letákové piesne zo slovenských tlačiarní.* – Bratislava: Eterna Press in Ústav etnológie SAV, 2010. – 496 str., ilustr.

Slovaški folkloristki Lubica Droppová in Eva Krekovičová sta se v obsežni monografiji *Počúvajte panny, aj vy mládenci. Letákové piesne zo slovenských tlačiarní.* (Poslušajte, gospodične in vi, gospodiči. Pesmi na letakih iz slovaških tiskarn) lotili vprašanja pesemske produkcije sejmarskih in potujočih pevcev na Slovaškem, torej pesmi na letakih. Delo hkrati z izčrпно študijo, ki označuje tako sam predmet preučevanja kot iskanja slovaške folkloristike, prinaša bogato pesemsko gradivo, v primerjalnem pogledu zanimivo tudi za slovensko folkloristiko in etnomuzikologijo.

Sama študija s poglobljenimi premisleki in z izjemno pričevalnostjo presega zgolj obravnavo pesmi, objavljenih na letakih: raziskovanje te pesemske produkcije je namreč zaznamovalo razvoj stroke in sodobno usmerjenost slovaške folkloristike. Pri tem se delo naslanja na spoznanja, izražena tudi v predhodnih raziskavah obeh avtoric. Problem in pojav pesemskih letakov hkrati postavljata v širši kontekst evropskega prostora in z analizo skupnih potez te pesemske produkcije orišeta podobo te ustvarjalnosti na Slovaškem. Predstavitev prinaša splošno opredelitev te ustvarjalnosti oziroma značilnosti pesmi na letakih, način njihovega širjenja in ohranjanja, zvrstno opredelitev pesmi in njihovo funkcijo. Pregled dopolnjuje osvetlitev posebnosti teh tiskov pri posamičnih evropskih narodih.